

Illésfalvi Péter

„ÉDES ERDÉLY ITT VAGYUNK...”¹

Az I 940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról

1940. szeptember 5-én kora reggeltől pufogtak a katonaindulók és a honvédség eredetileg támadásra felkészült alakulatai a román fél által is kért, úgynevezett második bécsi döntés nyomán visszaítélt egykori magyar területekre megkezdtek a bevonulást. A magyar – román határ Nagyszalonta és az Asztag 1655-ös magassági pont közé eső több mint 300 kilométeres szakaszán számos csapattest fogott hozzá az ismét Magyarországhoz csatolt részek tervszerű katonai megszállásához. Ezen műveletek során történtek olyan események, amelyek nem tettek jót a két nép és a két állam közötti, egyébként sem felhőtlen viszonyoknak.

Azok az atrocitások, amelyeket az átadandó területeket kiürítő román, s az azokat birtokba vevő magyar katonai egységek, továbbá román irreguláris kötelékek és civil személyek követtek el 1940 szeptemberében, a mai napig negatív hatással vannak arra a munkára, amely a közös múlt eme neuralgikus időszakának tisztességes feltárását célozza meg. Hogy egészen pontosak legyünk, nem is igen folyik ilyen munka, nem tudunk olyan magyar–román történész kutatócsoportról, mely a fentebb írt, szerintünk nemes célt tűzte volna maga elé, vagy ha a jó szándékból fakadó elvi állásfoglalás meg is van, akkor az előrehaladott állapotban lévő történeti kutatások hiányoznak.

E hasábokon arra teszünk kísérletet tehát, hogy az 1940. szeptember 5. és 20. között történt olyan incidensek okát és lefolyását tárjuk fel, amelyekhez a magyar királyi Honvédségnek, illetve a román királyi hadseregnek, továbbá felfegyverzett román félkatonai erőknek és polgári egyéneknek volt közüik. Hangsúlyozzuk, hogy forrásaink szűkösek, néhol egymásnak ellentmondóak, s gyakran bizonyító erejük sem elégséges, tekintettel a fegyverhasználatok körülményeinek okára, s arra, hogy a magyar katonai hatóságoknak ugyanúgy érdekében állhatott a kényelmetlen ügyek bagatellizálása, miként a történetek mértéktelen felnagyítása román részről.

Előzmények

Teleki Pál gróf miniszterelnök még 1940. április 17-én levelet írt Hitlernek, javasolva egy olyan német–olasz–magyar háromoldalú tanácskozást, amelyen többek között megbeszélhetnék a Felvidék egy részének visszacsatolása és a kárpátaljai katonai akció után továbbra is meglévő területi problémákat. A birodalmi kancellár május 14-én adott választ, melyben kifejezésre juttatta a Teleki által felvetett egyeztetés sürgősségét, s hangsúlyozta, hogy a közép- és délkelet-európai térségben a legteltesebb nyugalmat kívánja, s hogy Magyarország esetleges katonai akciója Románia ellen teljességgel ellentétes a német érdekekkel.² Mivel azonban a nyugati hadjárat kezdetekor a román hadsereg hadiállománya emelte Erdélyben állomásozó csapatainak létszámát, sőt a Regából folyamatosan szállított oda újabb alakulatokat is, azért a németek kifejezett szándéka ellenére a honvédség is mozgósította előbb három (székesfehérvári II., kassai VIII. és a gyorshadtest), majd még két hadtestét (szombathelyi III. és pécsi IV). Ezek békehelyőrségükben maradtak, csak a gyorshadtest seregtestei kerültek kihelyezésre a magyar–román határ közelébe.³

Amikor június 26-án a Szovjetunió felszólította Romániát a besszarábiai és bukovinai területek átadására, akkor a magyar kormány a kommunista nagyhatalommal való közös fellépéstől ugyan elhatárolta magát, de elhatározta, hogy délkeleti szomszédjától követelni fogja területi igényeinek kielégítését. Miután a felszólításnak egyéb lehetősége nem lévén engedelmeskedett a román kormány, akkor a 27-én összeülő Legfelsőbb Honvédelmi Tanács döntött a honvédség teljes mozgósításáról, valamint a szegedi V. és debreceni VI. hadtestek, továbbá a határ vadászcsapatok határra történő felvonultatásáról.⁴ A háború lehetőségeire is készülő Magyarország hírszerzése már a részleges mozgósítástól kezdve fokozott figyelmet fordított nemcsak az Erdélyben egyre nagyobb számban állomásozó román katonai alakulatokra, hanem a harcosok és az erdélyi román nemzetiségű népesség hangulatára is, s megpróbálta feltérképezni egy esetleges magyar hadművelet idején bekövetkező reakcióikat.

Július folyamán a romániai nemzeti kisebbségektől (az intézkedés nyilvánvalóan a magyarság ellen irányult) a hatóságok elvették a vadászfegyvereket, s azokkal megbízható románokat fegyvereztek fel, sőt később már kifejezetten a nyugati határszél román lakosságát. A román hadseregben a magyar nemzetiségűeket eleve munkásalakulatokba összpontosították már ebben az időszakban, majd a határtérségből ezeket a magyar legénységű csapatokat is kivonták. A románok harciasságára jellemző volt a Nemzeti Gárda azon közleménye, hogy Dobrudzsát inkább vissza lehet adni a bolgároknak, mint Erdélyt a magyaroknak.⁵ A hónap közepére a rekvirálások már óriási méreteket öltöttek, a cél mintha Erdély teljes kifosztása lett volna, sőt helyenként e rekvirálás teljesen ellenőrizetlen szabad harácsolásba ment át.

A megbízhatatlan magyar munkásalakulatokat most már nem csak hogy kivonják a határkörzetből, hanem kifejezetten a Regátba szállítják, s oda mind több és több magyar nemzetiségűt hívnak be munkaszolgálatra. Ezzel párhuzamosan egyre elviselhetlenebbé válik a felfegyverzett erdélyi román parasztok és a katonaság erőszakoskodása, a magyarság gyakorlatilag tehetetlen.⁶

A pattanásig feszült helyzetet nemcsak az erdélyi területen folyó magyarelles kilengések jellemezték, hanem az államhatáron uralkodó állapotok is. Az 1938-as év végétől kezdve fokozatosan emelkedett a magyar–román határon lezajlott incidensek száma. A második bécsi döntés nyomán megkezdődő bevonulásig, vagyis 1940. szeptember 5-ig 72 rendellenes határesemény történt, a legtöbb esetben sajnos fegyverhasználat is. Ezek következtében tíz, s valószínűsíthetően még további kilenc román és két magyar ember vesztette életét, kilenc román, valamint tizenhét magyar katona és polgári egyén került a másik fél fogságába. A román sebesültek száma három, a magyaroké hat fő volt. A diplomáciai jegyzékváltást eredményező esetek között volt egészen ártatlan is, amikor csak a határvonal véletlen áthágása történt, s volt szabályos kis háború is, melynek során a szomszédos román gránicsár- és magyar határvadászörsök legénysége golyószóróval lőtte egymást, s elfoglalták és felgyújtották vagy lerombolták a szembenálló laktanyákat. A villongásokért 22 ízben a magyar szervek, 50 alkalommal a román fél volt felelős.⁷

Harc helyett bevonulás

Amikor a szörényvári (Turnu-Severin) tárgyalások augusztus 26-án zátonyra futottak, a politikai vezetés eltökélte magát a támadásra, tehát a honvédségnek egy magyar–román háború során kellett volna visszavenni az elveszített Erdélyt. A támadást 28-án hajnalra tűzték ki, de Németország közbelépése megakadályozta a szövetségi rendszerén belüli, számára nem kívánatos fegyveres konfliktust.⁸ Az augusztus 30-án a bécsi Belvedere palotában született döntés eredményeként Nagyváradon egy sebtében létrehozott, közösen működő magyar – román katonai törzs kidolgozta a szóban forgó területekre vonatkozóan a román csapatok ki-, s a magyar alakulatok bevonulását, melyet kilenc lépcsőben kellett megvalósítani. A visszakerült partiumi, észak-erdélyi, székelyföldi részekre a honvédségnek szeptember 5-én kellett megkezdeni a bevonulást egyszerre több menetvonalon, a román parancsnokságoknak pedig biztosítani az adott napra kijelölt megszállandó sáv katonai kiürítését. A román fél ígéretet tett, hogy a (román nemzetiségű) civil lakosságtól begyűjti a fegyvereket. Ez sajnos csak részben, vagy egyáltalán nem történt meg, s ennek a későbbiekben komoly következménye lett.

Már most szükséges leszögeznünk, hogy a magyar fegyveres erők nem egy olyan akcióra készültek, amelynek során lehetőleg minél többször provokálni akarták vol-

na a visszatérő területek román népességét, hanem éppen ellenkezőleg. Legalábbis a központi akarat ez volt, amint azt jól példázza a Kormányzó hadparancsa is, melyet a határnál várakozó csapatoknak kivétel nélkül kihirdettek:

„Honvédek!

A trianoni igazságtalanság egy újabb része jóvátételt nyert. Indulunk, hogy újból birtokba vegyük ezersztendős jussunk egy újabb részét.

Felszabadulást visziünk 22 év óta rabbilincsből élő erdélyi magyar testvéreinknek és szeretetet a határainkon belül élő, hozzánk hű nemzetiségeknek.

Ezt tartsátok szem előtt, amikor elindultok Isten és a Haza nevében:

Előre a keleti Kárpátok gerincéig!

Gödöllő, 1940. évi szeptember 3. napján

HORTHY s. k.

VITÉZ BARTHA s. k.”

Hogy nem minden a szeretet szellemében történt, abban mindkét fél hibás, s talán a magyar fél inkább elmarasztalható, mivel 1940 szeptemberében a Romániától elszakadó erdélyi földön Magyarország reguláris katonai ereje, a m. kir. Honvédség (továbbá a m. kir. Csendőrség és a m. kir. Rendőrség) képviselte a fegyveres hatalmat a polgári lakossággal szemben, s mint ilyenek, jóval nagyobb a felelőssége e hatalommal való esetleges visszaélés tekintetében, mint amilyen mértékben felelőségre vonhatóak azok a nem ritkán sorozatlövő fegyverekkel is ellátott román civil személyek és csoportok, akik és amelyek agresszíven s tegyük hozzá: meggondolatlanul léptek fel a magyar katonasággal szemben, s nyilvánvalóan nem képviselték a teljes, több mint egymillió lelket számláló, magyar fennhatóság alá kerülő román lakosság véleményét és hozzáállását. Ez még akkor is így van, ha a magyar fegyverhasználatot szinte minden esetben orvlövész tevékenység váltotta ki.

Az első incidensek

Bár a nyári hónapok hírei, melyek az erdélyi magyar lakosság egyre sanyarúbb sorsáról tanúskodtak, szinte országszerte elterjedtek, s ez fokozódott is oly módon, hogy a román katonák tisztjeik engedélyével, de legalábbis hallgatólagos beleegyezésével augusztus utolsó napjaiban számos helyen erőszakoskodtak a magyar lakossággal és fosztogattak. A Miniszterelnökség ennek ellenére szeptember 1-jén átíratott intézett a vezérkari főnökhöz, melyben kérték, hogy a honvédség szervei mind

szóban, mind írásban a „román” szót használják az „oláh” helyett, mert ez utóbbit sértőnek tartják magukra nézve, s általában a bevonulás során humánus magatartás kértek a román nemzetiségűekkel szemben, a Szent István-i gondolat jegyében.¹⁰

Azonban meg sem kezdődött még a visszakapott területek katonai birtokbavétele, de itt-ott már egy-egy fegyver eldőrdült. Szeptember 2-án Bihardiószezen a román katonák magyar parasztoknál raboltak, s a vagyonukat védelmezni akarók közül két embert agyonlőttek, többeket megsebesítettek. Ugyanezen a napon a Szatmárnémetiből Darviba vezető úton magyarok tüntettek a román katonaság erőszakoskodásai ellen. Ott is két főt lelőttek, hármat megsebesítettek a puskatúzzal felelő román erők.¹¹ Máramarosszigeten katonák és felfegyverzett román polgári egyének raboltak és erőszakoskodtak. A helyőrség egy századosa 300 katonával tüzelőállást foglalt a város szélén, s megüzente, ha nem fizetnek részére 11 millió lej hadisarcot, akkor lövetni fog.¹²

A Honvéd Vezérkar főnöke szeptember 3-án meghatározta az Erdélyt megszálló csapatok részére követendő irányelveket, melyek szerint a legfontosabb jellemző a rend és a fegyelem kellett, hogy legyen. Megtiltották a mértéktelen italozást, dulakodást és az erkölcstelen tivornyákat, továbbá nagy mennyiségű, olcsó árukészletek felvásárlását, az azzal történő üzérkedést. Trianoni határjelek és sorompók önkényes eltávolítását katonai és civil egyének részére egyaránt a tilalmas dolgok köze sorolták. Az irat felhívta a figyelmet, hogy a műtárgyak, üzemek stb. őrzésére visszahagyott román katonákat meg kell óvni a lakosság bosszújától, s ezeket a katonákat az idegen államok fegyveres testületeit megillető bánásmódban kell részesíteni. A magyar és német nemzetiségű lakossággal a legnagyobb szeretettel kell bánni. A román ajkúakkal való bánásmód „minden esetben kimért és korrekt” legyen, s a „magyar katonához méltó emberiség jellemezze”. Elrendelték, hogy előttük (sic!) az „oláh” szót ne használják, hanem helyette a „román”-t. Esetleges ellenállást vagy fegyveres ellenszegülést a legnagyobb szigorral le kell törni, különösen, ha az román vagy kommunista elemektől indul ki. A román lakossággal az érintkezést csak a legszükségesebbekre kell korlátozni, nehogy összetűzés legyen.¹³

Ebben az intézkedésben már tapasztalható a románság részére történő hátrányos megkülönböztetés, miként egy következőben is, de nem ok nélkül. A katonai hírszerzés bizonyára alapos információkkal rendelkezett, amikor felhívta a figyelmet a merényletek lehetőségére, az aknamentesítés szakszerű végrehajtására, a leendő szálláskörletek, kutak és műtárgyak alapos ellenőrzésére. A felszabadított helységeken úgynevezett B-egyéneket¹⁴ kellett beszervezni, mégpedig 1000 lélek feletti falunál két főt, s minden további 1000 lakos után még egy-egy főt. Ezeknek tiszta magyar származásúaknak kellett lenni, jó helyismerettel és személyes kapcsolatokkal. Fel kellett deríteniük a magyarelles személyeket, úgyszintén a faluba nem tartozó idegeneket. A csapatok és a felszabadítatlan magyarok védelmére a magyargyűlölőnek ismert románok közül túsok szedendők, ha kell. Kisebb falvakban

ezek száma három-négy fő legyen, nagyobb településeken arányosan. A túszoikat csendőrök őrizték, bántódásuk nem eshet. A honvédsapatok kémvédelmi szervei is eszközölhetnek letartóztatást, de csak kémkedés vagy egyéb hadsereg elleni cselekedet tettenérésekor.¹⁵

Szeptember 4-én ismét Bihardiószeg lett nemkívánatos események helyszíne. Aznap temettek a faluban egy románok által (a jelentésből nem derült ki, hogy polgári egyén vagy katona volt-e a gyilkos) agyonlőtt magyar nemzetőrt¹⁶, amin magyar katonák is részt vettek(!). A honvédek román területen tűzharcba keveredtek a grancsárokkal, melynek során lelőttek egy román határőr őrmestert, valamint egy-egy tizedest, őrvezetőt és rendfokozat nélküli katonát. A súlyosan sebesült Dumitru Lazăr határőr hadnagyot elfogták és a debreceni helyőrségi kórházba szállították, ahol nem sokkal később meghalt. A esetet feltáró vizsgálat során a 6. határvadászdandár ügyésze megállapította, hogy a román tiszt ruhájába varrt több mint 100 000 lej rablásokból származott, mivel a parancsnoksága alatt álló grancsárok több helyen követtek el betöréseket, fosztogatást. A hadnagy a feljelentést tévő sérteket megfenyegette, őket a feljelentések visszavonására kényszerítette.¹⁷

A bevonulás első napján, ugyancsak Bihardiószegen román katonák elhurcoltak két magyar nemzetiségű férfit. A későbbi kivizsgálás megállapította, hogy Chibita román hadnagy kijelentette, parancsa van három ember, sőt azok családjának kiirtására, ami szerencsére nem következett be.¹⁸ Feltehetően szintén 5-én Nagyváradon a kivonuló román csapatok meggyilkoltak két magyar nemzetőrt, akiket katonai pompával temettek el 8-án, s temetésükre a városi nemzetőr parancsnokság még honvédszenekar kirendelését is kérte. Közelebbről meg nem határozható időpontban, de valószínűleg szeptember 6-án vagy 7-én Élesdnél két magyar honvéd meghalt, három pedig megsebesült, amikor gyalogsági aknára léptek. A megegyezés értelmében a román felnek maradéktalanul el kellett volna távolítania a műszaki zárat (ez többnyire megtörtént), vagy ha arra lehetőség már nem volt, úgy azok pontos elhelyezkedését közölniük kellett volna az illetékes magyar parancsnoksággal.¹⁹

Szilágyipp és környéke

Általában az volt a jellemző, hogy az egy-egy községbe megérkező honvédeket a magyar lakosság kitörő örömmel, a szász inkább mérsékelt lelkesedéssel vagy éppen hűvösen fogadta. A románságnál az érzelmi megnyilvánulások legszélesebb skálája volt tapasztalható. Félelem vagy félelemmel vegyes kíváncsiság éppúgy előfordult, mint kifejezetten ellenséges, gyűlölködő hangulat vagy szívélyes vendéglátás. A katonai vezetés már a bevonulás első napjaiban látta, hogy az egyik legveszedelmesebb vidék a Szilágyság. A lankák közötti és a Meszes-hegységben meghúzódó völgyek számos vegyes vagy színromán lakosságú falut rejtettek.

A Szilágyság erős bázisa volt a vasgárdista mozgalomnak, s mivel Iuliu Maniu szülőhelye, Badacson község is itt található, ezért a terület a fanatizált Maniu-gárda egyik bázisa is volt egyben.²⁰

1940. szeptember 7-én délben a debreceni VI. hadtest 17. gyalogdandárának kötelékébe tartozó, ugyancsak debreceni m. kir. „Bocskai István” 11. hajdúezred²¹ I. zászlóalja úgynevezett utazómenetben közeledett a Margitta és Szilágysomlyó közötti úton fekvő, vegyes lakosságú Szilágyipp község felé, ahol hosszúpihenőt tartott. Továbbindulás után Vértes Béla főhadnagy, az I. puskásszázad parancsnoka pukkanásszerű hangot hallott messze a háta mögött, majd maga mögé pillantva egy kisebb robbanás gombaalakú felhőjét látta az ég felé emelkedni, mire kincstári hátasán azonnal hátraügetett. Már útközben megtudta, hogy a 11/I. géppuskásszázad egyik löszeres kocsija robbant fel, s a löszertisztes és a hajtó feltépett háttal haldokolnak. Mire Vértes főhadnagy odaért, a szakaszvezető már kiszenvedett, csak a kínlódó kocsis emlegette egyre a gránátos ládát. A kézigránátokat a román laktanya pincéjében találták előző nap Margittán, s azokat a szabályzat szerint az első lehető alkalommal meg kellett volna semmisíteni. Ehelyett egy löszeres rakaszba téve magukkal vitte a löszertisztes, s a hepehupás úton zötyögve a kézigránátok élesre álltak, majd robbantak. Már ott helyben voltak olyanok, akik a Vasgárda művét látták az esetben. A vizsgálat azonban minden kétséget kizárt, a zászlóalj továbbhaladt, s ekkor (még) nem történt semmiféle megtorlás, merthogy nem is volt miért. A két katonát, Balogh Imre hivatásos szakaszvezető, címzetes őrmestert és Katona Imre gyalogost a helyi temetőben helyezték örök nyugalomra.²²

Hogy a későbbiekben miként terjedt el az „almáskosár” históriája, azt kinyomozni ma már lehetetlen, de tény, hogy villámgyorsan felbukkant egy olyan verzió, mely szerint egy magyargyűlölő román ember olyan almákkal teli kosarat adott fel a löszeres kocsira, amelyben pokolgép volt elrejtve, s az ölte meg a két katonát. A későbbi hivatalos jelentésekben már ez a történet szerepelt, s nem a hanyagságból felrobbant kézigránátok esete, sőt a valótlanság elterjedt a „nép ajkán” is és különböző kiadványokba is befészkelte magát. Még az állítólagos merénylőre, Malaga József-re is rábukkantak a honvédek, s Felsőkaznacs és Szilágycseres térségében szeptember 15-én agyonlőtték.²³ Mindez rossz előjel volt, s az Ipp elleni, kialakulófélben lévő hisztériát erősíthették a valóban megtörténtek, nevezetesen, hogy a magyar csapatok megérkezése előtt a községbeli Kisfalussy Józsefet a felheccelt románok agyonverték, Máté Imrénét lelőtték, a falu Urpea nevű görögkeleti papja pedig a magyarok ellen uszított.²⁴

A kézigránátok felrobbanása után két nappal, szeptember 9-én azonban a Zilah-délkeleten, a 603-as magassági pont előtt haladó 11. hajdúezred menetoszlopát szörványos lövések érték. Ugyanakkor az elővéd élszakasza aknára bukkant az úton, amelyet felrobbantott. Most tehát valóban támadás érte a debrecenieket, bár halálos áldozatot nem követelt.²⁵

Az Ipp környéki falvakba a debreceni 17. és a soproni 7. gyalogdandár kötelékei után egy másik seregetest, a budapesti 2. gyalogdandár csapatai kezdtek beérkezni Szilágycseh felől, s amíg a 17. dandár ezredei továbbmeneteltek a Mezőségbe, addig a két budapesti gyalogezred, a 2. és a 32. az Ipptól nem messze fekvő településeken szállásolt be véglegesen. A 2. dandár alakulatait már szórványos tűzrajtaütés érte általában menet vagy beszállásolás közben, s e helyütt is hangsúlyozni kívánjuk, hogy a zárt kötelékekben mozgó honvédek nem adtak okot arra, hogy rájuk lőjenek, tehát nem erőszakoskodtak, nem fosztogattak, s a legkevésbé sem gyilkoltak. Azt is fontos tudni, hogy ekkor a menetelő, tehát nem járőrbe küldött katonáknak még nem osztottak ki éleslőszert, hanem azt a lőszerpont továbbította. A 32/I. gyalogzászlóalj szeptember 11 -én Szilágyszegről Szilágygörcsön felé menetelt, amikor a zászlóaljparancsnok arról értesült, hogy Debren községben ellenállás lesz, s az ellenszerűlőknek géppuskájuk is van. A községbe irányított járőr a bírót kereste volna meg a házkutatások végett, de az ellenséges érzületű lakosság nem akarta előhívni. Egy Tyerján Alexa nevű egyén becsmérlő hangon szidni kezdte a honvédséget, majd nekiment a járőr egyik tagjának, Tóth János gyalogosnak. Tóth a nevezett személyt közvetlen közletről agyonlőtte.²⁶

Ippen ekkor nem tartózkodtak magyar katonák, s az ottani események igazából csak több nappal a kézigránátrobbanás után vettek drámai, helyesebben szólva tragikus fordulatot. Szeptember 13-án a szilágysomlyói járás katonai parancsnoka és a helyi csendőr szárnyparancsnok jelentette, hogy Alsó- és Felsőkaznacs, Márkaszék, Porcz, Lecsmér, Somály és Kémer területén felfegyverzett románok garázdálkodnak. A II. hadtest vezérkari főnökének adatai szerint a Szilágysomlyó környéki erdőkben mintegy 80–100 főnyi a fegyveres román polgári egyének száma. Ezen információk alapján a 2. gyalogdandár-parancsnokságnak elrendelték a kérdéses terület átfésülését, a fegyveres ellenállás letörését. A karhatalmi csoportot a 32. gyalogezred állományából szervezték meg. 17 órakor a dandárparancsnokság jelentést kapott, hogy a Szilágysomlyóról Szilágynagyfaluba vezetőket fektető távbeszélő járőr többször tüzet kapott az erdőből. Ekkor már útban volt Ipp felé a Bedő Zsolt főhadnagy parancsnoksága alatt álló karhatalmi század, hogy ott házkutatást tartson. Sajnos útbaindítása előtt Bedő főhadnagy Nagyfaluban már olyan eligazítást kapott, hogy menetcélja az a falu, ahol napokkal azelőtt egy almáskosárba rejtett pokolgép, amelyet egy román ember adott fel egy országos járműre, megölte egy másik alakulat három honvédjét. A községbe beérve, s ott házkutatást végrehajtva 18, nem helybeli személyt találtak. A fegyveres vasgárdista-gyanús elemek szökést kíséreltek meg, így közülük 16 főt lelőttek, két ember elmenekült. Bedő százada éjszakára az iskolában szállásolt el. A harcjelentés szerint szeptember 14-én hajnali három óra körül a nyugvó karhatalmi csoport az utcáról golyószóró-, puska- és pisztolytüzet kapott, amelyet a honvédek viszonzottak, „s ekkor, valamint az üldözés során az ellenség 152 halottat veszített.”²⁷

A jelentés ezen sora szégyenletes hazugság. Ugyanis a katonák puskái a román lakosok házaiban dörögtek, ott használták a szuronyokat is, s az „ellenség” nem egy esetben gyermek volt, akit álmában vagy menekülés közben ért a halálos lövés vagy szúrás. A magyar különítményt a magyar lakosok közül kikerülő személyek, közöttük nemzetőrök vezették rá a román házakra.²⁸ A körülmények, a karhatalmi csoport ippi tevékenysége talán már akkor is nehezen volt tisztázható, hát még több mint 60 évvel a szörnyűségek története után. Egy Chifor Viktor nevű egyén a református (!) templom tornyából valóban rálőtt 13-án este az iskolában lévő honvédekre, ezt halála előtt maga mondta el a környékbeli Sebess-tanyán, ahol néhány napig bujkált. A leadott lövés (vagy lövések?) után kezdik „előszedni” a románokat, de a merénylőt nem sikerül kézre keríteni. Így kb. 23 óra körül megindulnak a kivégzések, melynek során összesen 157 szilágyiippi románjú férfit, nőt, öreget és kisgyermeket ölt meg a honvédek. Másnap a román temetőben egy 35 x 25 méteres alapterületű gödörbe földelték el a holttesteket, majd a zsákmányolt egy golyószóróval, tizenhat puskával és két pisztollyal a karhatalmi különítmény a falut szeptember 15-én elhagyta.²⁹ Úgy véljük, ez a legvalószínűbb lefolyása a szilágyiippi megtorló akciónak, bár nem kizárt, hogy a jövőben kerülnek még elő olyan hiteles források – s itt most elsősorban az érintett alakulatok katonái által, a helyszínen írt eredeti naplókra, feljegyzésekre gondolunk –, amelyek lehetővé teszik a további pontosítást.

Szeptember 14-én a 2. gyalogezred kirendelt alosztályai Szilágysomlyó környékén gyűjtötték be a fegyvereket a lakosságtól, s általában rendben folyt minden. Azonban Somlyócsehiben Veres Gábor vasgárdista elrejtett fegyverének átadásakor ellenállást tanúsított: mellbe vágta Jámbor András hadapród őrmestert, s igyekezett annak lőfegyverét elvenni, mire nevezett a támadót lelőtte. Másnap délelőtt az Ippről Márkaszék felé menetelő szakaszra ismeretlenek rálöttek az útmenti erdőből, majd körülbelül déli 12-kor a márkaszéki iskolában tartózkodó honvédeket érte tűz a közeli kukoricásból. Minthogy a Szilágy vármegyei csendőrségi parancsnok Alsó- és Felsőkaznacs környékének felfegyverzett román bandáktól való megtisztítására karhatalmat kért, a 32. gyalogezred parancsnoka ezen feladat végrehajtására is a közelben lévő Bedő főhadnagy karhatalmi csoportját jelölte ki. A század 15-én számos vasgárdistát fogott el Felsőkaznacson és Szilágycseresen, akik közül a jelentés szerint sokan megpróbáltak megszökni, s azok közül 55 főt agyonlőttek. Szeptember 16-án délután 16.30-kor a Barabás Béla főhadnagy vezénylete alatt tevékenykedő 32/2. puskásszázad Halmosdon a községi bírótól akart tájékozódni az elrejtett fegyverek felől. A „magyarfaló” hírében álló bíró a század egyik járőrét egy üresen álló házhoz vezette, majd odaérve az egyik katonát mellbe ütötte, s elfutott. Többszöri felszólításra sem állt meg, mire a járőr fegyverét használta, s agyonlőtte a menekülőt. A román forrás mindegyik helyen, s még további településeken is, amelyeket a magyar jelentések meg sem említenek, általában több halottról és bestiális gyilkosságokról, rablásról és nők elleni erőszakról tesz említést. Ezen állítások – bár

fennmaradt katonai jelentések lehetnek kozmetikázottak, vagy mint láttuk, valótlanságot is tartalmazók – meglátásunk szerint nehezen igazolhatóak, melynek okai-
val alább még fogunk találkozni.³⁰

Ördögekút

Most azonban ugorjunk még vissza néhány napot az időben, s vizsgáljuk meg a má-
sik igen súlyos incidenst, mely a Zilah és Felsőegregy közötti Ördögekút faluban tör-
tént, s amelynek tisztázására még kevésbé van lehetőség, mint Szilágyipp esetében.
A Meszes-hegységben lévő községet szeptember 9-én érték el a bevonuló alakula-
tok, mégpedig több is. A 11/I. gyalogzászlóalj mögött az ugyancsak a VI. hadtest
alárendeltségébe tartozó 22. határvadász-zászlóalj menetelt, de szintén a környéken
tartózkodott a soproni 7. gyalogdandár veszprémi 4/III. gyalogzászlóalja is. Nyilván-
valóan rontotta a katonák hangulatát, hogy ezen a napon a különféle oszloprészeket
és a csapatvonatokat már reggeltől fogva több helyen tűz érte a Zilahról kiinduló he-
gyi műúton. A faluba beért, s már a házak közt menetelő 22. határvadász-zászlóalj
hirtelen géppuskatűzet kapott a görögkeleti templom tornyából, amelynek halálos
áldozatai is voltak. Nem csak a templomtoronyból, de a falu szélső házaiból is jöttek
lövészek, amelyek a falu széle fölötti erdőkből kilépő s lefelé szökellő, kúszó honvé-
dekre irányultak.³¹ A Meszesen keresztül vonuló 4/III. gyalogzászlóaljnak már ko-
rábban „el lett rendelve a menetbiztosítás – előőrs felderítő – kialakítása. Egy pus-
kásszakasz megerősítve egy géppuskás rajjal. És a szerencsém olyan volt – írja
Polgár őrzető –, hogy éppen az a raj ment biztosítani, amelyiknek irányzója vol-
tam. Ahogyan a hegyi úton mentünk, egy-két civil hulla akadt, valószínűleg azok lö-
völdöztek, s ott helyben leszámoltak velük... Egyszer csak miránk is leadnak
egy-két lövést, de semmi nem történt. Géppuskát lóról! hangzott a parancs azonnal
és kijelölték a tüzelőállást, cél a templom tornya, annak ablaka. Elkezdtem löni és a
gyalogosok pedig mentek le egyenesen a templom irányába, mert onnan jöttek a lö-
vések.

Vértes Béla főhadnagy, a községen már áthaladt 11/I. puskásszázad parancsnoka
is hallotta hátulról a lövéseket. Majd látja, amint Lakatos Géza főhadnagy, a 22. ha-
tárvadász-zászlóalj kerékpárosszázadának parancsnoka előrehajt. Megállítja, s tu-
dakolja tőle, hogy mi történt. „Bokáig gázoltam a vérben! A pópa egész családját
felkoncoltuk!” – kiáltotta Lakatos magából kikelve. Vértes megdöbben kérdésre
csak annyit tudott mondani, hogy zászlóaljukat a templomtoronyból meglövöldöz-
ték, mire a zászlóalj-parancsnok, Ákosi Károly alezredes megrohantatta egységei-
vel a templomot és a parókiát és az ott találtakat felkoncoltatta.³³ Egy másik adat-
közlés szerint a parókián elfogottakat, mintegy 8–9 személyt, az épület falánál
végezték ki, mégpedig azonnal. Amikor a csapatokat tűzrajtaütés érte, azok között a

zavar és a pánik uralkodott el, s löni kezdtek a házak között futkosó civilekre is, akik zöme nyilván nem tudhatott a készülő orvtámadásról, s akik maguk is megrémültek a történet hatására. Román adatok szerint 263-an sebesültek és haltak meg ekkor az azonosított halottak száma 68 fő, közöttük gyermekek is. Egy magyar forrás szerint mintegy 80 fő volt a meghalt román falusiak száma, akiket egy 10x10 métere gödörbe temettek el.³⁴ A történet egy változata szerint a templomtoronyban lévő három embert elfogták, s kiderült, hogy még a kivonulás előtt román tisztek bujtották fel őket e cselekedetre, amit nevezettek be is vallottak.³⁵

A VI. hadtestparancsnokság a további rajtaütések megakadályozására egy zászlóalj 9-én este az Ördögkúttól nem messze fekvő Felsőegregyre meneteltetett, egy további zászlóalj pedig 10-én reggel a Zilah melletti Egrespatakról a Meszesgerinc átkutatására vezényelt. Ezen a napon is több helyen rálöttek a Zilah felől Kolozsvár irányába menetelő honvédcsoportokra. A Felsőegregyre kiküldött, s a 7. gyalogdandár kötelékébe tartozó soproni 34/I. zászlóaljnál négy sebesülés történt, mindegyik vadászfegyvertől.³⁶

Omboztelke

Ha a szilágyippi és ördögkúti atrocitásokat nehéz volt minden részletében tisztázni akkor ez a megállapítás hatványozottan igaz a mezőségi Széktől délkeleti irányban fekvő, 1940-re már teljesen elrománosodott Omboztelke falucskában lezajlott fegyverhasználatra. Azt tudjuk, hogy a főszereplő itt is a 11. hajdúezred valamely alosztálya volt. A század-, esetleg szakaszköteléknyi erő a faluban mint ideiglenes határbiztosító erő állomásozott, mert az új határvonal az Omboz-patak völgyétől délre, a Gyeke fölötti dombokon húzódott. A bevonuláskor nem is volt baj, az is lehetséges, hogy szeptember 11-én vagy 12-én még nem is érkeztek magyar katonák a településre. 23-án azonban ott voltak, s ekkor történt, hogy a templomtoronyból rájuk lőttek, állítólag a pap fia, mire a papot, Andrei Bujort, s a nála tartózkodókat, összesen 11 férfit, asszonyt és gyermeket lemészárolták. Az áldozatok közt volt a pap családjának magyar cselédlánya is. Az esetért az ott lévő alosztály parancsnoka, Csordás Endre főhadnagy volt felelőssé tehető. A vármegyei csendőr nyomozóosztály az ügy felderítését haladéktalanul megkezdte. Az fegyverhasználatot később vizsgáló német–olasz vegyesbizottság egyik német delegáltja, Dehmel alezredes közönséges gyilkosságnak látta az esetet, míg a magyar összekötő tisztt, Dunst százados hangsúlyozta, hogy volt kiváltó ok: néhányszor rálöttek a magyar honvédekre, a megtorláskor pedig tisztt nem volt jelen. 1945 után a kolozsvári népbíróság még a környékbeli földbirtokost, Wass Endre grófot és feleségét, valamint fiát, Wass Albertet, a híres írótt is „képbe hozta”, miszerint ők lettek volna a felbujtók. Ezt azonban meglátásunk szerint hitelt érdemlő adatokkal nem sikerült bizonyítani.³⁷

Kémer – avagy hány igazság van?

Miután egy kivétellel (melyet alább hamarosan bemutatunk) felvázoltuk az erdélyi bevonulás során a m. kir. Honvédség által történt, hivatalos iratokkal is igazolható, minden kétséget kizáróan halálos áldozatokat követelő fegyverhasználatokat (Felsőkaznacs, Halmosd, Omboztelke, Ördögkút, Somlyócsehi, Szilágycseres, Szilagyipp), érdemes rávilágítani arra, hogy a román történetírás mennyire végletesen és döbbenetesen egyoldalúan mutatja be ezeket az eseményeket. Bár dolgozatunknak nem lehet célja a témáról szóló s rendelkezésre álló teljes román anyag bemutatása, még kevésbé a közrebocsátottak ellenőrzése vagy cáfolata, mégis egy konkrét példával szeretnénk szemléltetni, hogy a román fél által papírra vetetteket mennyire nem tekinthetjük hiteles történelmi munkának, s az ott leírtak mennyire nem egyeznek a valósággal. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az 1940. szeptember 18-án, a Szilagyipp közelében található Kémer községben leölt román nemzeti-szerű férfiak halálának körülményeiről fennmaradt a honvédség hivatalos jelentése, valamint egy olyan személy naplója is, aki tagja volt a fegyvert használó járőrnek. Mindehhez láthatjuk a már néhány alkalommal hivatkozott, szinte kizárólagosan egyoldalú, hangvételében kifejezetten gyűlölködő és ezért a történész számára elfogadhatatlan, továbbá nyilvánvalóan nem alapos, ám a témában a legterjedelmesebb román publikáció idevonatkozó interpretációját is. Talán kezdjük ez utóbbival.

Az eset kétféle verzióban is előfordul a könyvben, először úgy, hogy négy kémeri román parasztot Szilágysomlyóra hurcoltak, s ott őket szeptember 16-án a „horthysták” lemészárolták.³⁸ A második legalább a helyszínt és az időpontot tekintve közelebb áll a valósághoz: aszerint 19-én a faluban négy román parasztot fogtak el a magyar katonák, s őket előbb a szilagyizoványi erdőbe vezették, majd ott megásatták velük sírjukat, megkínózták és meggyilkolták őket.³⁹

A 2. gyalogdandár jelentése ugyanezen eseményről úgy szól, hogy szeptember 18-án a Keviczky Kálmán főhadnagy parancsnoksága alatt álló 32/1. puskásszázad Kémer községben letartóztatott négy főt, akik fegyveres román bandák tagjainak rejtegetésével és magyarelles propagandával voltak gyanúsíthatók. Kihallgatás végett a négy letartóztatott személyt Czakó Imre őrmester parancsnoksága alatt széken kísérték az ezredparancsnokságra (amely ekkor Szilágynagyfaluban települt I. P.). A kátyús úton a szekér keréktörést szenvedett, melyet a foglyok kihasználtak és az útmenti erdő közelségét kihasználva el akartak menekülni. A fogolykíséret katonái a szökevényeket lelőtték.⁴⁰

Végül következzen a 32/1. puskásszázad katonájának, Szabó K. Sándor karpaszományos őrvezető napról napra vezetett jegyzetei alapján született leírása a nap történéseiről.

„– Az ippi támadásból megszökött egypár vasgárdista, azokat megyünk felkeresni.

Kuzman, a higgadt, nyugodtan gondolkodó Kuzman idegesen adja elő a megszélés körülményeit.

– *Az egész század éjjélkor elindul ide a tizenöt-tizenhat kilométerre lévő Kémer községbe, a szürkület előtt körülálljuk a falut, azután megindul a kutatás, ahol vasgárdistát találunk, ott el kell fogni a családot is, ahol fegyveres ellenállásba ütközünk, ott lövünk.*

– *Mi az, hogy fegyveres ellenállás?*

– *Ahol életünk veszélyben van!*

– *Kapa, kasza, balta?*

– *Ha nem tudjuk másként leküzdeni, akkor ebben az esetben is használjuk fegyverünket, de lehetőleg sehol sem. A mi kötelességünk nem a büntetés, hanem az összeszedés.*

...

Sötétben történik a sorakozás, gyorsan rendeződik és Habony hadnagy levezet minket a hatalmas református templom tövébe, ahol a főhadnagy urunkra várunk.

...

A templom tornyában mélyet kondul a harang. Éjjél van. ... Harmadik-negyedik kongatásnál tart az óra, amikor megjelenik Keviczky. Segesváry (dr. Segesváry Lajos tartalékos hadnagy, II. puskásszakasz-parancsnok I. P.) odarúgta hozzá és messze hallható hangon jelenti:

– *Főhadnagy úr! Alázatosan jelentem, a század százötvennégy fő, nyolc golyószóró, százharminchat puska és két országos jármű.*

...

– *Fiúk, azt üzeni az ezredes úr, hogy nem téveszt a harminckettes golyója!*

...

A kapott parancs után megindulunk a derengésben célunk felé. Zsoványig (helyesen Szilágyzovány I. P.) együtt halad a század, ott feltűzzük szuronyunkat a már időközben betöltött puskákra és szétválunk. A mi szakaszunk Segesváry dr. parancsnoksága alatt egy helybeli magyar kalauzolása mellett megindul a falu széle felé, hegyoldalnak tartunk, gyümölcsöskerteken haladunk át, állandó emelkedés közben. ... Meredek lejtőn ereszkedünk le, házak közé kerülünk, némák a házak, mintha halottak lennének bennük. Majd megint szántórészen vágunk át, egy mozgó fehérséget lá, tunk, két ember odafut és egy ijedt, fehér inges embert hoznak magukkal, kaszált az istenadta, rövid kihallgatás után visszaengedi Segesváry, kemény fogadkozások után.

Egy út indul ki faluból. A falu hátulján, ritka kukoricák szegélyezik, itt az én helyem, egy embert kapok magam mellé, majd rövid tájékoztatóban részesülök.

– *Az úton senkit sem engedsz ki, ha valaki erőszakkal el akarja hagyni a falut, le tartóztatod, ha nem engedelmeskedik, lelövöd vagy szuronyt bele. Ott a kukoricák szélén lesz megint két ember Azok is a te parancsnokságod alá tartoznak. Az összeköttetés közöltetek aztán meglegyen!*

...

Senki sem akart áttörni a kordonon. De délfelé a távolban két lövés dördül, összenézünk az emberemmel, aztán várunk. Kuzman félóra múlva értünk jön és szemrehányást tesz, hogy nem vonultunk be a vörös rakétára. Tehát a két lövés a rakéta kilövése volt.

...

A főhadnagy úr magához rendel, közli, hogy Czakó őrmester parancsnokságával beosztott négy elfogott ember őrzésére Nagyfaluba való bekísérés miatt. ... Két szekér áll az úton, felkapaszkodunk és egy ház elé megyünk, ahonnan kivezetik a négy embert.

Felülnek a szekerek aljába, s mi csőre töltött puskával ülünk szemben velük. Négy ember, kik súlyos bűnökkel vannak terhelve, az egyik parancsnoka volt a román leventeféle alakulatnak és ökölrel vert egy magyar fiút, ki magyarul mert egyszer beszélni a gyakorlat alatt. A gyermek a verés folytán másnap meghalt. A másik éjjeliőr volt, rabolt, gyűjtogatott el magyarok portáján, egyszóval mindegyik megérdemelte az elfogatását.

...

Borzalmasan rossz útra érünk. Ötven-hatvan centiméteres száraz kerékvágások. ... Őrült ugrás következik. Az egyik kerék hangos reccsenéssel eltörik.

– Állj! ordít mindenki, csak a foglyok arcán nincs változás, egykedvűen nézik a jelenetet.

Czakó leparancsol a szekérről mindenkit és a fák mellett a gyalogúton közrefogva a foglyokat, megállunk, nézzük a kátyúba jutott szekeret. Az egyik fogoly valamit szól a társainak oláhul. Czakó rámordul:

– Fogd be a szádi

Az ember mutogat félreérthetetlenül, hogy valamit el szeretne végezni az erdőben. Czakó megint leinti:

– Várj sorodra.

A foglyok csomóban állnak. Mi körülálljuk őket két-három lépésnyi távolságra. Puskám lazán lóg bal hónom alatt (balos lövő vagyok), a többinek jobb kezében van.

A birkák módjára összeterelt négy emberről elfordul tekintetünk, a szekeret nézzük, ahogy a kocsisok kínlódnak vele. A pillanat, bevallom, csábító volt, a foglyok szétugranak és eltűnnek az erdőben. Mi felordítunk.

– Állj!

De azok ész nélkül futnak tovább... Pisztoly csattan, egyik elvágódik, bal kezemben, a hónom alatt eldörren a puska, egy másik vágódik el, ebben a pillanatban már mind a négy fekszik az avaron, mert itt is, ott is megszólalt egy puska, és talált valamennyi.

Megkövülve állunk és sápadtan nézünk össze, nem értjük ezeket az embereket, hogy miért merték megkockáztatni a szökést. Megnéztük a sebesülteket, hogy segít-

hessünk rajtuk és beszállíthassuk a parancs szerint, de nem volt segítség, halott volt mind.

Czakóval tanakodunk, mit csináljunk velük, halottakat nem szabad cipelni. Hoszszú ideig tanácskozunk, egyszer csak lódobogás hallatszik a távolból, s látjuk, hogy Keviczky főhadnagy vágat felénk. Már messziről kiabál.

- *Czakó! Mi történt?*
- *Főhadnagy úr, alázatosan jelentem kezdi el és részletesen jelenti a történeteket.*
- *Miért nem vigyáztatok rájuk? kérdi tőlünk Keviczky.*
- *Nem tehetünk róla főhadnagy úr feleljük egyöntetűen.*

A főhadnagy urunk rövid gondolkodás utóin parancsot ad az elföldelésre. A szekerekről a szerszámládából kiveszik az ásót és a lapátot és a gyalogosok hozzáfognak ásni a sírt. A temetés rövid volt, főhadnagy úr rövid búcsúztatót mondott és csendes ima zárta be a szomorú aktust.

*Visszatérőben csendes volt utunk és szótalán, mert mindegyikünk a könnyelműen, szinte öngyilkosságomba menően eldobott négy emberéltre gondolt. Otthon megmosdottam és rengeteg pálinkát ittam lefekvés előtt.*⁴¹

Úgy véljük, a fenti összehasonlításhoz nem kell külön kommentár. Elegendő elsődleges forrásanyag híján sajnos kevés remény van arra, hogy az összes ügyet ilyen alaposan feltárhassuk, pedig az tisztázhatná a többi esetben képviselt román vagy éppenséggel akár a magyar álláspont tarthatatlanságát.

Körülmények, okok és felelősség

Láthattuk, hogy a bevonulásra meglehetősen felfokozott hangulatban került sor, az öröm mellett ott lappangott a feszültség is, s nyilván nem egy magyarban a bosszú gondolata is: elégtételt venni 22 évi megaláztatásért, szenvedésért. Ez jellemezhetette úgy a honvédeket, mint a felszabadított részek magyar lakosságát. Ezzel szemben a románság mérhetetlen elkeseredést érzett, hiszen 1940 júliusában elvesztette a zöm-mel román lakosságú Besszarábiát és Bukovina egy részét, s szeptember 7-én megkötötték a craiovai egyezmény is, amelyben Dobrudzsa került Bulgáriához. A legnagyobb veszteség azonban mégis Erdély kettéhasítása volt számukra, hiszen a XVIII. század közepe óta ősi román területként kezdték aposztrofálni, ahol a magyarok csak mint idegen, barbár megszállók jelentek meg akkor, amikor az már régen a románok (sic!) által civilizált terület volt. Mindezek, s a két nép és állam közti, az elmúlt másfélszáz évre visszamenően meglehetősen véres elemekkel terhelt viszony már önmagában is hordozta, de legalábbis hordozhatta az újabb atrocitások csíráit. Sajnos Románia 1918 után nem tudta megmutatni, hogy nagylelkűbben, kulturáltabban bánik az uralma alá került magyarsággal, miként azt az I. világháborút követő összeomlásig a Magyar Királyság tette volt a román ajkú népességgel. E le-

hetőség elmulasztását természetesen kihasználta a hazai propaganda, s több mint 20 esztendő elteltével zömében egy olyan nemzedék állt katonaruhába öltözve a trianoni határ mentén, amelynek tagjai az országcsönkításkor még gyermekek vagy legalábbis fiatalok voltak ugyan, de ismereteik voltak az erdélyi magyar nép minden szenvedéséről, s akik a „Nem, nem, soha!” szellemében lettek nevelve és minden nap legalább egyszer elmondták a „Magyar Hiszekegy”-et. Velük szemben az elkeseredettség mellett az erdélyi román azért még mindig a „Nici o brazde!”⁴² jelszavát kiáltotta, s felheccelt, gyűlölettel hangulata semmi jót nem ígért.

Az általános okokon túl létezett a békés katonai megszálló műveletnek egy nagyon nagy s kézzelfoghatóbb ellensége is, ez pedig a rémhír. 1940. szeptember első napjaitól kezdve elképesztő méretekben terjedtek a legvadabb rémhírek mindkét oldalon, amelyre néhány példát érdemes bemutatnunk. A bevonulás első napján, szeptember 5-én reggel futótűzként terjedt a magyar csapatok közt is az a hír, hogy Nagyszalontán egy pincében három magyar határvadász és két csendőr holttestére bukkantak a honvédek, akiket a románok szeptember 3-án raboltak el magyar területéről, s aztán meggyilkolták őket. Néhány nappal később a 2. hadsereg-parancsnokság vizsgálata bizonyította, hogy a három határvadászt ugyan román granicsárok valóban elrabolták Mezőgyánnál augusztus 28-án, de életben voltak, s később át is adták őket a 4. határvadász dandár-parancsnokságnak, a két csendőr története pedig egyértelmű kitaláció.⁴³ Villámgyorsan szétfutott a híre annak is, hogy a bevonuló honvédek a Szilágy megyei Krasznától délkeletre fekvő Sereden falucskában 16 embert lemészároltak, köztük a község Moldovan nevű papját is. A román diplomáciai jegyzék után azonnal vizsgálat indult, s kiderült, hogy az érintett település, melynek nevét a román külügyminisztériumi irat is helytelenül tartalmazta, szeptember 11-e után mindvégig a II. hadtest szálláskörletébe tartozott, de oda egyetlen magyar alakulat sem lett küldve, s így incidens sem lehetett.⁴⁴ Szinte ugyanabban az időben a kolozsvári magyarok tudni vélték, hogy Tordán a románok brutális módon gyilkolják a magyarokat, a tordai románok között pedig azért uralkodott el a hisztéria, mert elterjedt, hogy a kincses városban a románok orrát, fülét levágják, az ortodox püspököt megölték, fejét levágták és karóra szúrták. A borzalmak egyike sem volt igaz.⁴⁵ Úgy gondoljuk, nem szükséges ecsetelni, hogy az óriási mértékben elharapódzott, ilyen jellegű rémhírterjesztés vagy -terjedés – hiszen nem biztos, hogy minden esetben szándékosság rejtőzött volna a jelenség mögött, sőt inkább a légkörből fakadó spontaneitás lehetett a gyakoribb – hogyan hatott egyrészt a magyar és román katonákra, másrészt a különböző nemzetiségű lakosságra. Nem hogy növelte volna a higgadt, bölcs döntések lehetőségét, hanem éppen csökkentette azt.

Ennek (is) következtében alakult ki még egy magatartásforma, amely ugyancsak elharapódz(hat)ott, s lényege, hogy a magyar hadsereg a vegyes lakosságú vidéken az odavaló polgári egyénekkal „intézteti el” a problémás eseteket. Természetesen jelentős számban akadtak helyek, ahol a katonák éppen hogy megakadályozták

a falubeli magyarok véres leszámolását a helybeli román bíróval jegyzővel, tanítóval vagy csendőr őrmesterrel, egyszóval életük addigi megkeserítőivel. 1940. szeptember 13-án délután az erdővidéki Bölön községbe is bevonultak a honvédek, s ott a századot vezető tiszt azt mondta a magyar előljárásnak, hogy az este és az éjszaka folyamán ki-ki lerendezheti román haragosával ügyes-bajos dolgait, a honvédség nem fog közbelépni, de másnap reggel 8 órától érvénybe lép a katonai közigazgatás, s attól kezdve minden ügyben nyomozni fognak. Szerencsére csak megpofozták és a községháza pincéjébe zárták a magyarokat nyúzós néhány román.⁴⁶ E nem túl rokonszenves megoldás ellenkezőjére is van példa, mégpedig a Szilágycseh melletti Oláhhorvát községben, ahol az őket sokat sanyargató románok meglincselésére kéiszült a falu magyar lakossága, s erről az oda szeptember 7-én este beérkező 33. határvasz-zászlóalj portyázószázadának parancsnoka, Éltető Gábor főhadnagy beszélt le a felhergelt tömeget, higgadt, okos szavakkal.⁴⁷

Hogy a román oldalon miként működtek ezek a mechanizmusok, arról keveset tudunk, de a kiürítendő területeken, onnan visszavonulva, vagy a Romániának maradt, magyarok által (is) lakott helységeken elkövetett rablásokról, erőszakoskodásokról, gyilkosságokról számos adattal rendelkezünk, s most valóban csak mutatóba, a teljesség igénye nélkül soroljuk fel Naszódot és környékét, Gyerőmonostort, Pelbárthidát, Csíkrákost, Kőbölkutát, Mezőkatont, Nagysármást s még folytathatnánk.⁴⁸

Azonban mindezekkel együtt sem mehetünk el a honvédcsoportok által végrehajtott fegyveres akciók felelősségének kérdése mellett, annál is inkább, mert vannak köztük jóvátehetetlenek is. Mint már tanulmányunk elején jeleztük, s ezt nem győzünk eléggé hangsúlyozni, a honvédség nem erőszakos megszállásra készült, nem fegyveres leszámolásra és gyilkosságok végrehajtására. Az első fegyveres orvátadások, összetűzések után sem változott meg a kormányzói hadparancs szelleme gyökeresen, de azért jól jellemzi az aktuális viszonyokat a VI. hadtest parancsnoksága intézkedése a román lakossággal való bánásmód tekintetében:

„A magyar uralom célja nem lehet a románok elleni irtóhadjárat, hanem a vezetők kiemelése és a népnek minél nagyobb számban a saját oldalra állítása. Természetesen ott, ahol a jóindulatú gondoskodás, oktatás és nemzetnevelés meddő marad és atrocitásokban robban ki a magyarok elleni gyűlölet, a legkíméletlenebb eszközökkel kell eljárni.”

Bár a 2. gyalogdandár-parancsnokság az ippi és környékbeli falvakban történt fegyverhasználatokat mind egytől egyig jogszerűnek találta, az iratokat, s minden egyéb forrást alaposan áttanulmányozó kutatóknak kétségei támadnak e megállapítást illetően, legalábbis Szilágycseh esetében mindenképp. Mivel a karhatalmi csoportot nem a falu románjainak lemészárlása céljából küldték oda, erre semmilyen adat nem utal, így az elkövetett gyilkosságokért elsősorban az ott intézkedő egyszemélyi parancsnokot, Bedő Zsolt főhadnagyot terheli a felelősség. Az még „belefért”

volna, hogy katonai tűzharcban lelövik az orvul lövöldözőket, vagy hogy a tettenért és előállított civil ruhás fegyvereseket a helyszínen felkoncoltatja.⁴⁹ Itt viszont több mint másfélszáz ártatlan polgárt öltek meg, csak azért, mert románnak születtek, majd ezt követte a tényeket súlyosan elferdítő harcjelentés, melynek nyomán a Bedő-csoport egyéb, a környéken folytatott tevékenységét is kritikusan kell szemlélünk. A felsőbb katonai és politikai vezetés számára is nyilvánvalóan kényelmetlen ügyet eltussolták: 1941 januárjában az I. hadtestparancsnokság tájékoztatta Bedőt, „miszerint a fegyverhasználat jogos volt, így a karhatalmi különítmény parancsnoka ellen jogtalan fegyverhasználat miatt büntetőbírósi üldözésre jogalap nincs.” E döntésről értesítették a hadtest ügyészét, aki addig vizsgálatot folytatott az ügyben.⁵⁰

Ugyanez mondható el az ördögkúti és omboztelkei eseményekre is, ahol a megtorlás ugyancsak oktalan gyilkosságokba torkollott. Bár Ördögkúton a honvédek soraiban kitört pániknak is szerepe volt abban, hogy elszabadult a pokol, Ákosi alezredes felelősségét semmi nem menti, mint ahogy Csordás főhadnagyét sem Omboztelekén, ha valóban jelen volt az incidensnél. Sajnos ezen esetek vizsgálati anyagai ugyanúgy nem maradtak az utókorra, miként az ippi akció aktái sem.

A bevonulás mintegy kéthetes időtartama alatt három hadsereg több tízezer katonája vett részt a több mint 43 000 négyzetkilométeres terület birtokbavételében, ahol bőven ezer felett volt a visszacsatolt települések száma, ezért megállapíthatjuk, hogy arányait tekintve elenyésző volt a megtörtént fegyverhasználatok száma. A honvédség alakulatai fegyelmetlenül, zömében kilengésektől és incidensektől mentesen érték el 1940. szeptember 13-án az új-régi országhatáron belül fekvő legkeletibb települést, Sósmezőt. Ami azonban megtörtént, azt „visszacsinálni” már nem lehet. Ezért a kutatónak egyetlen feladata van: az ilyen eseményeket a lehető legalaposabban feltárni, elemezni és bemutatni, hogy segítsünk a jövőnek, ne-hogy még egyszer megtörténhessen ezekhez hasonló.

Jegyzetek

¹ A vitéz Somogyváry Gyula (Gyula diák) és vitéz nárai Náray Antal ezredes által írt, rendkívül népszerű „Erdély-induló” refrénjének első sora. A bevonulás megkezdése előtti legutolsó napokban a csapatoknál kötelező jelleggel elrendelték az induló megtanulását, hogy a trianoni határt átlépve a zenekarok már játszassák, illetve a menetelő egységek énekelhessék.

² 1940. április 9-én kezdődött a Dánia és Norvégia, május 10-én pedig a Belgium, Hollandia és Franciaország elleni hadjárat.

³ Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: A magyar királyi Honvédség 1919–1945 (továbbiakban: Dombrády – Tóth i. m.) 149–151.

⁴ Dombrády – Tóth 152.

⁵ Hadtörténelmi Levéltár Vezérkarfőnökség (továbbiakban: HL VKF.) 2. osztály 53–54., 60. é sz. helyzetközlései az 1940. júl. 3–17. közötti időszakból. A helyzetközlések a seregtestek I. b. hírszerző és kémelhárító) osztályainak jelentései alapján lettek összeállítva.

⁶ HL VKF. 2. oszt. 68–69., 73. és 82. sz. helyzetközlései az 1940. júl. 18. – aug. 1 közötti időszakból.

⁷ A HL román–magyar viszonytal kapcsolatos iratainak jegyzéke 1938–1945 I II. kötet. (Leventesegédkönyv, összeállította dr. Bonhardt Attila alezredes.) I. köt. 61–87. Szükséges megjegyezni, hogy a fegyverhasználatok felelősségének kérdése, tekintettel az eltelt időre és az egyoldalú forrásbázisra, nehezen volt megállapítható, így a tévedés lehetősége fennáll. A szárazföldi határesemények mellett történtek még légi határsértések is, de azok számát és körülményeit tisztázni végképp lehetetlen.

⁸ Dombrády Tóth i. m. 161–163.

⁹ HL VKF. 2. oszt. 112. sz. helyzetközlés 1940. szept. 1.

¹⁰ HL VKF. 4.602/el. 1.–1940. szept. I.

¹¹ HL VKF. 4.668/4600/el. 1.–1940. szept. 3. Jelentés román katonaság magyarok elleni erőszakos cselekedeteiről.

¹² HL VKF. 4.668/4603/el. 1.–1940. szept. 4. Román panaszok. Melléklet a román – magyar bizottság 4. ülésének jegyzőkönyvéhez.

¹³ HL VKF. sz. n./el. 1.–1940. szept. 3.

¹⁴ Bizalmi egyén, mai szóval ügynök, besúgó.

¹⁵ HL 2. hadsereg (továbbiakban: hds.) 1002/1. b.–1940. szept. 4. A III. hadtest kémvédelmi intézkedése.

¹⁶ A visszakapott területek falvaiban a román csapatok kivonulása, de a honvédség beérkezése előtt nemzetőrök vagy polgárőrök vigyázták a rendet, akiket az adott település legnagyobb tekintéllyel bíró férfiaiból válogattak ki.

¹⁷ HL VKF. 4.668/el. 1.–1940. szept. 5: 5515/5505/el. 1.–1940. okt. 29. Vö. Der Hortistische-faschistische Terror im Nordwesten Rumäniens September 1940 Oktober 1944 (București. 19.. szerk. Mihai Fătu és Mircea Mușat, a továbbiakban Terror... i. m.; a német változat az 1985-ben megjelent eredeti kiadás alapján készült: Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României septembrie 1940 – octombrie 1944) 70.

¹⁸ HL VKF. 4.683/el. 1.–1940. szept. 18.

¹⁹ HL 2. hds. 5.66/I. a.–1940. szept. 7.

²⁰ HL I. hadtest (a továbbiakban: hdt.) 44.993/el. 1.–1940. dec. 10. A 2. gyalogdandár-parancsnokság véleménye.

²¹ 1932-ben a 11. gyalogezredet Bocskai István és a hajdúk iránti tiszteletből és haditetteiket méltányolva átnevezték hajdúezreddé, a m. kir. Honvédségben egyetlenként.

²² HL Tanulmánygyűjtemény (továbbiakban TGY) 3456/3 Sikorszky–Vértes Béla vezérkari százados: Denkwürdigkeiten meiner Dienstzeit III. köt. 74–75. o.; TGY 3081 Sikorszky–Vértes Béla háromoldalas összeállítása kifejezetten az ippi és ördögkúti eseményekkel kapcsolatosan egy közelebből meg nem nevezett román brosúrára reflektálva; Domokos János filmrendező „Tartsd eszedben!” című, 1996-ban készült dokumentumfilmje az ippi eseményekről (továbbiakban: Domokos-film).

²³ Vesd össze: HL I. hdt. 44.993/el. 1.–1940. dec. 10., TGY 3241 Fazekas S. Pál nyilatkozata az ippi eseményekről, valamint Beke György: Hadi utak Erdélyben (Kolozsvár, 1994) 142.

²⁴ HL TGY 3241.

²⁵ HL VKF. 4.646/el. 1.–1940. szept. 12.

²⁶ HL I. hdt. 44.993/el. 1.–1940. dec. 10., 2. gyalogdandár-parancsnokság jelentése az erdélyi bevonulás során történt fegyverhasználatokról.

²⁷ Uo., valamint HL 2. hds. 1.242/I. b.–1940. szept. 16. A 2. gyalogdandár-parancsnokság jelentése az ippi eseményekről.

²⁸ Megjegyzendő, hogy azok a falubeliek, akiknek köze volt mindehhez, 1945 után 20–25 éves börtönbüntetéseket kaptak, s közülük csak ketten szabadultak, a többiek már büntetésük első néhány évében meghaltak a fegyrintézetekben.

²⁹ Domokos-film, továbbá HL TGY 3241 és I. hdt. 44.993/eln.–1940. dec. 10.

³⁰ HL I. hdt. 44.993/eln.–1940. dec. 10. sz. jelentést vesd össze: Terror... i. m. 71–89.

³¹ HL VKF. 4.646/eln. 1.–1940. szept. 12. Jelentés az Ördöggút környéki eseményekről; TGY 3456/3. 80–81.; TGY 3548 Jani István hadapród őrmesternek, a 7. gyalogdandár összekötő tisztjének visszaemlékezése az ördöggúti eseményekre; TGY 3233 Polgár Jánosnak, a 4/III. gyalogzászlóalj katonájának visszaemlékezése katonaidéjére 1940–1943, 3–4.

³² TGY 3233 uo.

³³ TGY 3456/3 81.

³⁴ TGY 3224 Skulthéty Ede huszár főhadnagy leírása az ördöggúti eseményről; Terror... i. m. 73–78.

³⁵ TGY 3224.

³⁶ HL VKF. 4.646/eln. 1.–1940. szept. 12.

³⁷ HL 2. hds. 1.437/1. b.–1940. szept. 26. Jelentés az omboztelkei atrocitásokról; Terror... i. m. 93–94.; HL Német–olasz tiszti bizottság 704/klv. öti. 1941. nov. 29. A bizottság november 28-i egyesített ülésének jegyzőkönyve; erdélyi sajtótermékek (Igazság, 1945. aug. 2. 5. ; Erdély, 1945. aug. 3. 2. Világosság, 1945. aug. 10. 3.).

³⁸ Terror... i. m. 79.

³⁹ Ugyanott. 89. A román kollégák nyilvánvalóan nem vetették össze a négy kémeri férfi haláláról összegyűjtött információkat, elmulasztva ezzel a források alapvető kritikai vizsgálatát, s két külön esetként mutatták be azokat.

⁴⁰ HL I. hdt. 44.993/eln. 1940. dec. 10.

⁴¹ Szabó K. Sándor: Bevonulás Erdélybe 1940 (Bp., 1990) 145–154.

⁴² Egy barázdát sem!

⁴³ HL VKF. 4.668/4.630/eln. 1.–1940. szept. 9° valamint VKF. 4.754/eln. 1.–1940. szept. 21

⁴⁴ HL VKF. 4.767/eln. 1.–1940. szept. 17. és 2. hds. 1.333/I. b. 1940. szept. 22.

⁴⁵ HL 2. hds. 1.293/I. b. – 1940. szept. 20.

⁴⁶ Nagy Dénes bölöni tanár visszaemlékezése 2003. szept. 19. Hangszalag a szerző birtokában.

⁴⁷ Éltető Gábor százados: Csapattiszti emlékeim 1937–1945. 149. A kézirat másolata a szerző birtokában.

⁴⁸ HL 2. hds. 486/I. a. 1940. szept. 1., VKF. 4.668/4.609/eln. 1.–1940. szept. 5., VKF. 4.678/eln. 1.–1940. szept. 16., VKF. 4.687/eln. 1.–1940. szept. 18.

⁴⁹ E megjegyzésünkkel nem akarunk cinikusnak tűnni, hiszen egyetlen emberélet is mérhetetlenül drága, de a genfi és hágai hadicikkek vonatkozó, s máig érvényes pontjai alapján erre lehetőség van. A komitácsi, franktirőr. csetnik, partizán, gerilla stb. ugyanis törvényen kívüli elem, a vele szemben álló reguláris katona bárhol és bármikor nem köteles kegyelmezni, s a helyszínen történő kivégzésnek helye van.

⁵⁰ HLI. hdt. 2.751 /eln.–1941. jan. 28.